

Handelingen

Koninklijke Kring

voor Oudheidkunde, Letteren

en Kunst van Mechelen

Deel CX

Aflevering 1

2006

Mechelen

Stedelijke Dienst Archeologie Jaarverslag 2006

Kruidentuin, Pitzemburgstraat 8, 2800 Mechelen
archeologie@mechelen.be

Bij de dienst Archeologie werd in 2006 zowat een volledig jaar hard gewerkt aan de realisatie van het boek *Het Steen en de burgers, onderzoek van de laatmiddeleeuwse gevangenis van Mechelen*. Reeds vanaf de late 13de eeuw wordt het Steen in historische bronnen vermeld als de gevangenis van Mechelen. Lange tijd wist niemand waar het Steen precies lag, tot het gebouw tijdens de opgravingen op de Grote Markt in 2002 blootgelegd werd. Het boek is de bekroning van meer dan vijf jaar geduldig onderzoek van de vele vondsten en de historische bronnenmateriaal. Op de Erfgoeddag van 22 april 2007 wordt het boek voorgesteld aan het publiek. Het is vanaf dan te koop op diverse locaties in Mechelen (stedelijke musea, In&Uit, Erfgoedcentrum) en bij de gespecialiseerde boekhandel.

Naast het teken-, schrijf- en meetwerk werden - mede dankzij de hulp van een projectarcheoloog, twee projectarbeiders en een schare vrijwilligers en studenten - de hierna genoemde projecten gerealiseerd.

De stad onder je voeten¹

In maart 2006 stond het Erfgoedcentrum Lamot gedurende twee weken volledig in het teken van de archeologie. Het evenement 'De stad onder je voeten. Archeologie in Mechelen' bood aan de bezoekers een waaier van activiteiten: de eerste editie van de provinciale infodag Archeologie, een lezing over de opgravingen bij het Minderbroedersklooster door Raf Ribbens en het verhaal van de Mechelse vlietjes door ing. Paul Temmerman, archeologische workshops voor kinderen, een archeologische stadsrally voor groepen. Tijdens het evenement werd ook de nieuwe website *archeoweb.mechelen.be* boven de doopvont gehouden. Orgelpunt van deze veertiendaagse was ongetwijfeld de slotdag

¹ Zie ook Erfgoedcel - jaarverslag 2006

met tal van attracties voor het grote publiek: een *tableau vivant* van het leven in de late middeleeuwen, een duel van geharnaste ridders, een stand waar de bezoeker eigen archeologische vondsten kon laten determineren door specialisten. Samen met de Erfgoedcel en de dienst Archeologie verleenden verschillende partners hun medewerking aan dit evenement: de Katholieke Hogeschool Mechelen, de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie, de Provincie Antwerpen, de Vlaamse Overheid. Ter gelegenheid van de veertiendaagse werd een archeologisch wandelparcours 'Wandelen langs het opgegraven Mechelen' doorheen de binnenstad uitgestippeld.

Winketkaai²

Dat archeologie steeds opnieuw voor verrassingen blijft zorgen, bleek bij de opgravingen aan de Winketkaai. Op deze locatie, net buiten de oude stadskern, gingen de voormalige gebouwen van het bouwbedrijf Daman-Dogaer tegen de vlakte om plaats te maken voor nieuwe woongelegenheden. Het betreft een project van de Stad Mechelen en projectontwikkelaar Heijmans Vastgoed. Volgens de plannen is ook een grote ondergrondse parking voorzien. Gezien de geplande bodemverstoringen werd de stedelijke dienst Archeologie verzocht om, met een team van één projectarcheoloog, twee projectarbeiders en enkele studenten, vooraf een kijkje te nemen in de ondergrond. Het team weerstond de hitte van juli, de zware regenval van augustus en de loodgrijze wolken van september om te onderzoeken wat het verleden op die plaats voor ons in petto had.

De dienst Archeologie vond voldoende redenen voor een opgraving aan de Winketkaai. Bij de aanleg van een collector in de jaren 1980 waren op deze plaats immers een aantal scherven daterend uit de 10de eeuw aangetroffen. Dat is zeer oud voor Mechelen. Enkel bij de opgravingen op de site Lamot werden al zulke oude vondsten gedaan. Daarenboven maakt de Winketkaai deel uit van een langgerekte zandrug die parallel met de Dijle loopt. Algemeen wordt aangenomen dat op diezelfde rug het oudste Mechelen is ontstaan. Vermoedelijk is de (pre)stedelijke kern gegroeid uit één of meer kleine nederzettingen langs de rivier. Langs de Winketkaai hoopten we resten te vinden van deze oudste vestigingsplaatsen en daarmee aanwijzingen over het ontstaan van Mechelen. Jammer genoeg hebben we van dergelijke oude nederzettingen geen enkel spoor gevonden. Dat wil niet zeggen dat de opgravingen niets hebben opgeleverd. Integendeel: de vele sporen die we wel hebben aangetroffen, geven ons een idee van het landschap en de middeleeuwse bewoning buiten de stadsmuren.

² De resultaten van het onderzoek langs de Winketkaai en in het molenhuis verschenen eerder al in *Nieuwsbrief 10* van de dienst Archeologie.

In totaal werden een 140-tal sporen aangetroffen en gedocumenteerd, van klein en oppervlakkig tot groot en diep. Ook de datering van de resten loopt ver uiteen. Er werden sporen aangetroffen van bewoning van de 14de eeuw tot nu. Sommige van deze sporen zijn afvalkuilen, andere resten van houten palen, nog andere houden verband met latrines. Er werd ook een bakstenen waterput, een gracht en een kleine poel gevonden. Het totaalbeeld is heel anders dan wat we kennen uit de binnenstad. Daar liggen de resten immers veel dicht bij elkaar en wordt het ene spoor doorsneden door het andere. De bewoning heeft er ook veel meer stenen overblijfselen nagelaten, zoals muren, bakstenen beerputten, kelders, waterputten. Op het terrein aan de Winketkaai lagen de kuilen verspreid en meestal geïsoleerd. Bakstenen muren en beerputten werden er niet gevonden. Het betreft waarschijnlijk het erf van een boerderij. Het woonhuis dat bij dit erf hoorde, werd jammer genoeg niet gevonden. Niettemin zijn een aantal van de sporen zeker de moeite waard om van naderbij te bekijken.

Aan één zijde van de bouwput liep een gracht. Waarschijnlijk liep hier de scheiding tussen het erf en dat van de bureu. De scheiding loopt niet op dezelfde plaats als de huidige perceelsgrens, maar evenwijdig ermee. Het is opvallend dat de erven ook eeuwen geleden al diezelfde oriëntatie hadden. Jammer genoeg werden in de gracht geen scherven gevonden, dus weten we niet wanneer ze precies gegraven werd.

Er werd maar één stenen bouwwerk van enig formaat gevonden. Het betrof een waterput die net aan de rand van de werkput lag. De ronde waterput had een bakstenen opbouw, met zandsteenblokken als fundering. De doorsnede bedroeg ongeveer 80 cm. Die was opgevuld met grof puin en zand. In de vulling werd heel wat aardewerk gevonden, vooral kruiken, kannen en potten. Een aantal daarvan is zeer mooi bewaard. Het is best mogelijk dat men deze voorwerpen per ongeluk in de put liet vallen bij het ophalen van water. Het aardewerk, en daarmee ook het gebruik van de put, dateert uit de eerste helft van de 15de eeuw. De verrassing was groot toen een houten ton onder de bakstenen put bleek te zitten. Mogelijk had men eerst deze ton ingegraven, om vervolgens verder te bouwen in baksteen. Het hout was zeer goed bewaard dankzij de vochtige omstandigheden in de bodem. De hoogte van de ton bedroeg maar liefst 2 m. De ton bestond uit gebogen houten planken (duigen) die bij elkaar gehouden werden door buigzame twijgen (wissen).

Eveneens kenmerkend voor een nederzetting zijn de latrines. Ook aan de Winketkaai vonden we een aantal beerputten. De bodemstalen uit deze sporen kunnen ons heel wat leren over de eetgewoontes van die tijd. Het uitsorteren van de zeefstalen heeft alvast een tipje van de sluier opgelicht. Zo vinden we kersenspitten, appelpitten, visgraten, pruimen, vogelbotjes en schelpen. Eén van de beerkuilen is een geval apart. Meestal vinden we niet veel terug van de eigenlijke inrichting

van een latrine. Bij de beerput in kwestie vonden we rond de put echter de resten van vier vierkante palen (zowat 10 bij 10 cm). Samen vormden ze wellicht de vier hoekpalen van een houten hokje dat boven de kuil stond.

Op de site werden ook sporen van nijverheid teruggevonden. Een grote kuil toont dit aan. Die mat 2 bij 1,5 m, maar was amper 50 cm diep. De bodem en de licht hellende wanden waren verstevigd met houten planken. Op één plaats in de kuil stond een rechtopstaande houten paal. Dit houten bassin was in een latere fase opgevuld met een laag grijs en een laag geel zand. Deze lagen bevatten opmerkelijk veel keramiek, waaronder een quasi complete grijze pot en een zeldzame grijze tuitpot. Het bassin werd opgevuld tussen 1350 en 1400 en is daarmee meteen het oudste spoor van de site. Naar de juiste functie kunnen we alleen maar raden. De houten planken doen vermoeden dat het bassin gevuld kon worden met water. Werd het gebruikt om in te wassen? Of om vee uit te laten drinken?

Het gros van de kuilen die we aantreffen op de site was gebruikt als afvalkuil. Eén van de grotere exemplaren had een inhoud van zowat 4 m³. Deze was gevuld met donker zand, wat erop wijst dat er oorspronkelijk heel wat organisch afval in gestort moet zijn. Naast aardewerk vonden we in deze kuil ook heel wat pijpenstelen en -kopjes uit witte klei. Twee ervan dragen de stempel 'AIB', waarschijnlijk de initialen van de producent. Ook heel wat fragmenten rood aardewerk en steengoed uit het Rijnland waren in de kuil geworpen. Het geheel dateert uit de late 17de en vroege 18de eeuw.

In de maand augustus regende het pijpenstelen. Daarbij viel op hoe het water aan één zijde van het terrein bleef staan, terwijl het aan de andere zijde werd opgenomen in de bodem. Om dit fenomeen te verklaren werd een reeks grondboringen verricht. Uit de boringen bleek dat de ondergrond van het terrein aan de ene zijde bestond uit zandlagen en aan de andere - daar waar het water bleef staan - uit kleilagen. De zandlagen bleken daarenboven naar de andere zijde af te hellen en onder de kleilagen te duiken. Het betrof de overgang van de hoge zandrug naar een lager gelegen zone langs de Dijle. Het lage deel werd waarschijnlijk regelmatig overstroomd telkens de Dijle buiten haar oevers trad. Wanneer het water zich terugtrok, kreeg de klei de kans te bezinken. Na verloop van tijd hadden zich op die manier verschillende lagen klei afgezet. In de klei waren nog heel wat plantenresten bewaard. Een datering van dit plantenmateriaal met behulp van de C14-methode kan ons leren wanneer deze overstromingen plaatsvonden en wanneer het terrein voor het eerst droog genoeg was om in aanmerking te komen voor permanente bewoning.

De verwachte 10de-eeuwse nederzetting moet dus ergens anders gezocht worden. Het schervenmateriaal dat in de jaren 1980 werd gevonden, doet ons echter geloven dat we niet ver uit de buurt waren

Anderzijds leerde deze opgraving ons één en ander over het leven buiten de stadsmuren van Mechelen. Hierover was voorheen verrassend weinig bekend. We hopen in de toekomst nog vaak de kans te krijgen om dit nieuwe en veelbelovende onderzoeksitem verder uit te diepen.

Molenhuis

In de hele binnenstad zijn houten vlonders verschenen die samen een drijvend pad vormen op het water. Bij de site Lamot kan men via een dergelijke vlonder oversteken naar de Vismarkt. In de Kruidtuin werd het oude molenhuis na jaren van verwaarlozing en verval in zijn oude glorie hersteld. De horecazaak die er zijn intrek zal nemen, kan dienen als rustpunt op de Dijlewandeling. Uiteraard houdt een grondige renovatie ook grondwerken in. In oktober en november 2006 werd in het molenhuis een kleine opgraving door archeologen uitgevoerd om het verleden van het gebouw beter in kaart te brengen.

Reeds in de 13de eeuw zouden er molens gestaan hebben op de plaats waar de Dijle de stad binnenstroomt en zich vertakt in Binnendijle en Melaan. Omstreeks 1264 werd de tweede stadsomwalling aangelegd. De molens werden gebruikt om water in de stadsgrachten te pompen. Het water moest immers niet alleen verdeeld worden over de verschillende vlieten, maar ook nog eens een viertal meter omhoog gebracht worden om de grachten op de hoge linkeroever te vullen. Vanaf dat moment begint een complex verhaal van zeven eeuwen van bouwen en verbouwen. De zeven overwelvingen van de 15de-eeuwse onderbouw getuigen nog van de zeven raderen die door het Dijlewater werden aangedreven. De molens werden gebruikt voor verschillende doeleinden. Zo was er een graanmolen, een zaagmolen, een schoenmolen en een molen om kanonlopen uit te boren. Ook op de Melaan, die tot op heden gedempt en overwelfd is, stond een molen. Bij een zware brand in 1824 werd het complex grotendeels in de as gelegd; daarna werden een aantal molens hersteld die nog gedurende de rest van de 19de eeuw in gebruik bleven. Het bakstenen gebouw dat we nu kennen als het molenhuis was een volmolen. Dit type molen werd gebruikt om te vollen, een fase in de nabewerking van textiel. Het rad dat het mechanisme aandreef, stond in de lage aanbouw op het water. De machinerie zelf bevond zich in een grote ruimte op de gelijkvloerse verdieping van het molenhuis. Een kleinere ruimte ernaast werd gebruikt als opslagplaats.

Bij het archeologisch onderzoek werd in beide kamers op de benedenverdieping een deel van de vloer opgebroken. In de ruimte die als machinekamer beschouwd kan worden, stuitte het team al snel op dikke muren in baksteen. Deze vormden een rechthoekige constructie die ongetwijfeld het gewicht en de trillingen van de zware assen en tandwielen moest opvangen, wat de dikte van de muren verklaart. De grote aandrijfwas kwam door een opening in de muur vanuit

de aanbouw met het rad binnen. Vanuit de rechthoekige constructie vertrokken vier parallelle gootjes naar de andere zijde van de kamer, waar ze uitmondden in een bakstenen waterreservoir. Dit alles was volgestort met grof afbraakpuin. De aardewerkfragmenten en andere voorwerpen die in dit pompakket werden aangetroffen, duiden erop dat de constructie werd afgebroken en volgestort in de jaren 1920-1930. In de andere ruimte kwam amper 15 cm onder het huidige vloerniveau al een oudere vloer tevoorschijn. Deze was gelegd met zwarte en rode tegels in een dambordpatroon. Dit type vloer kwam veel voor in de 16de eeuw, toen het molenhuis gebouwd werd. Enkele potscherven die gevonden werden, bevestigen deze datering. Aangezien de vloer goed bewaard is gebleven, zal hij hergebruikt worden bij de renovatie. Op die manier kunnen bezoekers hem straks opnieuw bewonderen.

Kruidtuin

Op 28 mei 2006 hield de dienst Archeologie, sinds 2004 gevestigd in de voormalige gebouwen van de Groendienst, opendeur ter gelegenheid van de vijftiende editie van de Dag van het Park. In ons atelier kon men terecht voor een demonstratie scherven puzzelen en in de kantoren werd meer uitleg gegeven bij het digitaliseren van historische kaarten en de mogelijkheden van virtuele 3D-reconstructies. Buiten was onze zeefinstallatie opgesteld. We ontvingen die dag een honderdtal geïnteresseerde bezoekers.

In het kader van de opmaak van een beheerplan voor de Kruidtuin werd eind 2006 een non-destructief archeologisch onderzoek uitgevoerd. Er zijn namelijk aanwijzingen dat Pitzemburg vóór de komst van de Duitse Orde en de aanleg van de tweede stadsomwalling een middeleeuwse versterking was, een zogenaamde motteheuvel met ringgracht. De definitieve resultaten van het onderzoek worden verwacht in het voorjaar van 2007 en zullen onder meer dienen als uitgangspunt voor de herinrichting, het beheer en de toeristisch-recreatieve ontsluiting van het park.

Studiedag bouwblokinventarisatie

Op vraag van de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedschoon vzw hielp de dienst Archeologie bij de organisatie van een studiedag over bouwblokinventarisatie in de Lage Landen. Deze vond plaats op 24 november 2006 in het Congres- en erfgoedcentrum Lamot. Doel van de studiedag was een overzicht te bieden van wat er in de afgelopen zes jaar – sinds de vorige studiedag in Gent – zoal gebeurd is op het vlak van bouwblokinventarisatie: nieuwe initiatieven, sensibilisering, nieuwe technologieën. Na de lezingen met sprekers uit Vlaanderen en Nederland, volgde een begeleide stadswandeling en werden enkele locaties bezocht waar aan bouwhistorisch en archeolo-

gisch onderzoek wordt (of werd) gedaan het MVSA-project 'Paardenstraatje', de Guldenstraat en het Lorettenklooster. De dag werd afgesloten met een debat en een receptie op het Stadhuis. Het belang van en de interesse voor bouwblokinventarisatie mocht blijken uit het hoge bezoekersaantal. In totaal namen ongeveer 150 geïnteresseerden deel aan deze studiedag: erfgoedzorgers, beleidsmakers, architecten, studenten, vrijwilligers.

Andere projecten

Bij de opgravingen in de **Begijnenstraat** in 2005 werden de grondvesten van het middeleeuwse Spijker blootgelegd (zie ook jaarverslag 2005). Aan de hand van archeologische en bouwhistorische gegevens proberen we dit imposante gebouw zo gedetailleerd mogelijk te reconstrueren. In 2006 werd een archiefonderzoek uitgevoerd. Met behulp van 3D-technologie krijgt het Spijker stilaan vorm.

In het jaarverslag 2005 deden we uitgebreid verslag van de opgravingen bij het voormalige **Minderbroedersklooster**, beter bekend als het Cultuurcentrum. De opgravingen werden in maart 2006 afgerond. Toch werd onze dienst in de loop van 2006 nog een paar keer om assistentie gevraagd, om bijkomende graafwerken te begeleiden. Tijdens deze graafwerken werden enkele muurresten blootgelegd.

De plannen voor **Het Clarenhof**, het woonproject op de locatie van het bouwblok Euroshopping, worden steeds concreter. Na de sloop zal de dienst Archeologie de tijd krijgen om de nodige opgravingen te doen, voornamelijk langs de Blaasbalgstraat. Om een goede inschatting te kunnen maken van wat ons daar te wachten staat, begonnen we in 2006 alvast met een muurarcheologisch en archiefonderzoek.

Frank KINNAER, Raf RIBBENS,
Bart ROBBERECHTS, Liesbeth TROUBLEYN

Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie Jaarverslag 2006

Correspondentieadres. MVSA, Paardenstraatje 15, 2800 Mechelen
info@mvsab.be

Huizenonderzoek Paardenstraatje

Een hele rij panden in het Paardenstraatje die gedurende tientallen jaren dienst deden als opslagruimte voor Sanitair De Coninck, wordt sinds 2000 systematisch gerenoveerd. Voorafgaand aan de renovatiewerken wordt door de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie (MVSA) een grondig onderzoek van deze huizen uitgevoerd (op zaterdag). Na eerder huizenonderzoek in voorgaande jaren van de panden nrs 11, 13, 15, 17, 23 en 25 in het Paardenstraatje werd het in 2005 aangevatte huizenonderzoek van pand nr 3 (het zogenaamde 'Hooghuis') verdergezet. De eerste fase van het onderzoek, nl het muurarcheologisch onderzoek, werd in 2006 vrijwel afgerond. De bepleistering werd volledig afgekapd en de vrijgekomen verbouwingssporen werden nauwkeurig ingetekend, zodat een beeld verkregen wordt van de verschillende wijzigingen die het gebouw in de loop der eeuwen ondergaan heeft. Vanaf eind februari 2007 zal een bodemarcheologisch onderzoek in het achterhuis en in de kelder onder het voorhuis uitgevoerd worden. Voor een gedetailleerde stand van zaken van het onderzoek in het Paardenstraatje verwijzen we naar het artikel van Raf Ribbens.

In het voorjaar van 2006 werd een archeologische opgraving uitgevoerd op nr 27 in het Paardenstraatje, waar naar aanleiding van het heraanleggen van de parking van Sanitair De Coninck een (vanuit historisch perspectief weinig waardevolle) garage afgebroken werd. In de bodem werden twee gedempte beerputten / afvalputten aangetroffen, waarin vooral ceramiek en glas gevonden werd, daterend van ongeveer de 18de eeuw tot het begin van de 20ste eeuw.

De bedoeling is om uiteindelijk door combinatie van archiefonderzoek, muuronderzoek en archeologisch onderzoek een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de evolutie van deze straat, van de late